

Ільків А. В.,
докторант

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІЧОГО АВТОБІОГРАФІЗМУ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДІАЛОЗІ «В. СТЕФАНІК – В. МОРАЧЕВСЬКИЙ»

Анотація. У статті досліджено епістолярний діалог В. Стефаника з його найближчим другом В. Морачевським як особливу форму чоловічої нарації. Визначено особливості чоловічого автобіографізму й основні шляхи формування епістолярного образу письменника.

Ключові слова: епістолярій, лист, автобіографізм, нарація, документальна література, дружній лист, потік свідомості, психоаналіз.

Постановка проблеми. Література модерну започаткувала нові форми граничної відвертості і ширості в листах не лише між любовними комунікантами, а й найближчими друзями, ідейними соратниками, тобто запропонувала абсолютно новий емоційний вимір чоловічої та жіночої дружби. Автобіографізм у художніх творах літературознавці вважають одним із маркерів жіночого письма. Проте доба модернізму в українській літературі привнесла струмисько чоловічої ширості й відвертості, зокрема, у жанр листа. Філософське осмислення дружби як одного із феноменів людського існування знаходимо ще в античних трактатах Аристотеля і Платона, а також у спадщині й світової, і національної літератури. Так, у «Пісні про Роланда» вміщено переказ про друзів Ореста і Пілада, Орлянда й Олівера. Тему козацького побратимства зустрічаємо в «Енеїді» І. Котляревського (сюжетна лінія Низа та Евріала), у «Чорній раді» П. Куліша (образ характерника Кирила Тура). Темі дружби присвячено один із діалогів Платона, «Етика» Аристотеля, праці піфагорійців. За філософією Платона, в основі дружби є не стільки наявність у друзів спільних чи подібних ідеалів, як їхня духовна спорідненість, тобто певний метафізичний зв'язок.

Листи В. Стефаника стали предметом літературознавчих досліджень багатьох учених, зокрема В. Бабія, Є. Барана, В. Гладкого, В. Качкана, В. Косташука, Р. Піхманця, Ф. Погребенника, В. Пустовіт, Л. Сеника та ін. Однак у більшості з цих досліджень лист розглядається як допоміжний автобіографічний матеріал до глибшого розуміння й подальшої інтерпретації художньої спадщини геніального новеліста, як матеріал для вивчення психології художньої творчості. В. Гладкий одним із перших залучив епістолярний контекст до ґрунтовного аналізу новелістичної спадщини митця («Епістолярна спадщина і новели Василя Стефаника» (1967)). Є. Баран на матеріалі листування письменника із В. Морачевським дослідив художньо-естетичні погляди новеліста. У нашій науковій розвідці пропонується погляд на лист як повноцінний поліфонічний жанр документальної літератури з особливим наративною моделлю і як художній простір творення автентичного біографічного автора.

Мета статті – дослідити епістолярний діалог Василя Стефаника з його найближчим другом Вроцлавом Морачевським як особливу форму чоловічої нарації, визначити особливос-

ті чоловічого автобіографізму та основні шляхи формування епістолярного образу письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чоловіча епістолярна дружба в українській традиції започаткована ще латиномовними листами Г. Сковороди до свого учня М. Ковалінського. Причому вже в літературі бароко зустрічаємо таку особливу форму нарації, як епістолярне філософствування на основі власного емпіричного досвіду, тобто листи письменника й філософа Сковороди водночас є прикладом вияву першої чоловічої дружби в жанрі епістоли і філософським підґрунтям для дослідження дружби як феноменологічного поняття. Крім того, він формулює основну інтенційність листа як жанру, виділяючи головною не інформаційну раціональну складову, а чуттєву, ірраціональну («Я пишу про це тільки для того, щоб ти знав, що я відчуваю» [5, с. 592]).

В епістолярній спадщині доби модернізму прикладом чоловічої дружби як особливої форми душевної близькості є епістолярний діалог «С. Стефанік – В. Морачевський».

Дослідження епістолярної спадщини письменника показує його особливу духовну близькість із Вроцлавом Морачевським, із яким ділився «передуманим, перебутиим і переболеним» [7, с. 60]. Саме йому він зізнається у великій любові до матері, у своїй нелюбові до руської інтелігенції. В одному з листів до В. Морачевського В. Стефанік просить його прислати ті книги, які той уже прочитав, «аби йти дорогою тих думок», якими вже пройшов його товариш. Мова листів до В. Морачевського часто афористична й символічна через включення в епістолярний сюжет окремих притч. У листі від 25 лютого 1896 року зустрічаємо розлогу метафору про велетня, під образом якого митець мислить український народ. В. Стефанік згадує намальовану його дитячою фантазією картину повені: «Дивив-ем ся згори на ріку і в ріці видів-ем велетня, що купався. Як руку відвернув – то село затопив, як ногу простер – то вода на мило втекла в поле, як грудьми відіхнув – то сонце в ріці пропало!» [7, с. 55]. Великим подивуванням В. Стефаника став той факт, що під час навчання у вищих школах придуману ним картину ріки-велетня він випадково побачив в одній із книг, а його професор пояснив, що так уявляли повині стародавні греки. Ця випадкова картина візуалізації дитячої фантазії мала важливе значення для подальшого становлення Стефаника-митця і Стефаника-борця. Після тих слів професора письменник відчув у собі великі зміни, прагнення пробудити велетня, у символічному образі якого мислить український народ: «Радосте моя, жите моє! Я почув у собі силу велику і пішов шукати великана. І найшов. Але спить він, спить, все спить. Не хоче кинути ні рукою, ні ногою. Не хоче встати сила народна, не хоче затопити сіл і міст і піль! А я втопився в тій силі і часом руки мені ув'євають, часом плачу, що велика спить» [7, с. 55].

Мотиви суму часто є своєрідним обрамленням листів до В. Морачевського, якого В. Стефаник називає «добрим другом», «сильним другом». Наслідуючи епістолярну традицію того часу, зберігає увічливу форму звертання на «Ви», хоча чи не в кожному листі зізнається в любові до нього як до найближчого співрозмовника. Наприклад, у листі від 05 лютого 1896 року: «Як я вас люблю за слово Ваше дуже до мене!» [7, с. 55], а далі епістолярне звертання «мій друже» перетворюється на звертання «коханий», «коханий друже». Однак у цих звертаннях не треба шукати жодних інтимних підтекстів, бо це була данина тогочасній традиції листування. Подібну епістолярну формулу звертання також знаходимо в листах В. Стефаника до Л. Бачинського, наприклад, «коханий Левку!», «любий Левку!».

У листах до В. Морачевського В. Стефаник пропонує не знану ще епістолярній літературі доби модернізму (національній культурі загалом) особливу форму чоловічої нарації, коли «я» адресанта ототожнюється з «я» адресата. Запорукою такого ототожнення була самовіддана дружба і близькість світоглядів («Я Вам можу все сказати, я можу Вас за сурдут потягнути, я можу Вас просити навіть о звізду з небес – я можу все, бо Ви мій, а я Ваш є» [7, с. 80]). Ця належність один одному стверджується майже в кожному листі, при цьому В. Стефаник відчуває у В. Морачевському велику моральну підтримку, життєву опору («Находжу і у Вашім листі такої сили багато, що ще раз радуюся, що Ви мій. Будьте Ви моїм другом, але все будьте і тримайте мене все простісінько, як земля тримає березу, під небо, високо» [7, с. 107]). Навзаєм В. Стефаник обіцяє своєму найближчому адресатові повну самопожертву: «Ой, друже мій єдиний, не дайтеся болеви і смуткови. Я би за Вас убрався в останнє лахмате, аби Вам не було зле» [7, с. 118].

Тема чоловічої дружби з В. Морачевським не раз ставала темою епістолярних роздумів письменника, однак, урешті, його філософствування закінчилися висновком про позавербальну, метафізичну сутність цієї дружби, поза якою В. Стефаник говорить про свій кінець як митця. Так, у листі до В. Морачевського від 06 грудня 1897 року знаходимо знакові рядки для розуміння значущості цієї дружби для їхнього автора: «Що мені таке вартне у нашій стосунку? Питався сто разів себе і не міг відповісти і добре, що так. Бо якби я собі міг відповісти, то мені видиться, що то би зійшло на рахунок і я би пропав для Вас... І я Вас дуже прошу, як колись будете мене покидати, то робіть того поволеньки, бо я впаду без Вас. Я Вам правду кажу і Ви знайте, що мені Вас конче треба, аби я міг рости. І колись, як Вам буде забагато мене, то заки зважтесь мене нагнати, то все собі погадайте; тепер я зломлю одну деревинку в саду, що на весну ще зацвісти мала» [7, с. 128–129].

Листи-відповіді В. Морачевського до письменника мали на нього психотерапевтичний вплив («Читаю Ваш лист та й як коли би-м по ниві, по зеленій ходив» [7, с. 107]). Як бачимо, хвилини душевної рівноваги означені в листах зеленим кольором (колір першопочатку, природи, спокою). Так, відвідини матері в червні 1897 року також описано в зелених тонах: «У мене тепер зелений час. Вбираюся до мами і молодію. Весело дуже на душі. Якись промінчики втіхи дитинячої закрадуються в серце і намовляють аби-м скавав» [7, с. 111]. Натомість картини суму й душевного болю асоціюються із жовтим кольором, кольором смерті, декадансу. Наприклад, жовта колористика наскрізна в листі до В. Морачевського від 17 травня 1896 року, де В. Стефаник детально описує сільський похорон, а також у листах виповідання свого душевного болю. Ще одним

контрастом кольорів у листах В. Стефаника стала традиційна антитеза білого та чорного. Після відвідин у травні 1897 року хворої матері В. Стефаник у листі до В. Морачевського відтворює дитячі візії про чорних і білих метеликів, які він любив ловити, а також пригадує материну пересторогу не дивитися й не ловити чорних метеликів, бо можна померти. Образ чорних метеликів як передвісників смерті «помандрував» з В. Стефаником до Кракова.

Зберігаючи в листі характерний для новел драматизм оповіді, саме через образи чорних і білих метеликів письменник дисонує ностальгію за дитинством як «раю з білими мотиллями» й нав'язливим передчуттям материнної смерті: «Файно мені було коло мами. А тепер мене обсіли чорні мотили, а мама не годна вже порадити, що аби відгонити їх, бо вму. Мені так страшно стає, чи я не забуду того раю мого синих облаків, ланцюгів плетених, білих мотилів... Шумить коло голови моєї рій чорних мотилів, шумить у безконечну мелодію і закриває синє небо, ясне сонце, оче затемнює. Чорна хмара настала, і я рвуся, пручаюся і, відай, утоплюся в чорних хмарах» [7, с. 10].

На основі епістолярної спадщини письменника можемо припустити, що його больовий поріг стосовно болю інший людей був надто високим, тоді як власний душевний біль він часто сприймав як мазохіст (у листі до В. Морачевського: «Як хто дуже терпить, то хоче, щоби тим мукам ні кінця, ні початку не було і аби все були більші, страшніші. Се одинока радість» [7, с. 84]; у листі до О. Гаморак описує свій психічний стан після смерті матері: «З дому я їхав так, що позі собою не лишив нічо, лишень мамин гріб, а перед собою нічого не видів... Проводило мене сонце. Світило блідонько, як би по довгій слабости підвелось. А я просив его, аби-м ніколи не найшов собі пристанівку, аби-м блудом блудив і серце аби ніколи не успокоїлось. Аби болість і смуток не покидали мене, хоч вони аби не ткали від мене» [7, с. 197]). Знаково, що в цьому самому листі до О. Гаморак В. Стефаник після вищенаведених слів самобичування раптом у філософській манері починає роздумувати над особливою душевною близькістю із В. Морачевським: «Морачевський мене дуже любить. І я его. Але мені хвилює традиції серця. Я не можу любити з сьогодні на завтра» [7, с. 197].

Епістолярні тексти В. Стефаника за своїм стилем є симбіозом імпресіоністичної та експресіоністичної манери письма. Однак треба відзначити певну особливість його імпресіонізму. На відміну від М. Коцюбинського, В. Стефаник доволі категоричний у кольоровій гамі – у його епістолярній прозі немає напівтонів чи відтінків кольорів, крім того, кольорова гама як відображення внутрішніх психічних станів митця будується на основі чітких, завжди однозначних антитез (жовтий – зелений, чорний – білий). Натомість більш багатогранною є гама експресіоністичних засобів В. Стефаника. Як і в новелах, у його листах немає винятково позитивних чи негативних емоцій – це завжди напіврадість чи напівсмуток. Звідси – дуалістична природа його символічних образів навіть у межах одного епістолярного тексту. Так, у листах до В. Морачевського сонце – це й упир, що випиває росу з гір («Пустить сніп променів і по горах росу вип'є. Мало є для вічно прагнучого сонця [7, с. 101]»), і незамінний помічник селян – орачів та землеробів («Довколо кожного села тепер люде орють і сіють. Перевертають скибу д'сонцеви. Кілько селів на світі, то довкола кожного є такий обруч людей, що землю д'сонцеви привертає» [7, с. 94]).

Оригінальність епістолярного стилю В. Стефаника полягає в певному дисонансі між мотивом чи образом та обра-

ним митцем способом їхнього художнього втілення в тексті: так, відчуття туги, ностальгії, душевного болю він передає в імпресіоністичній манері за допомогою контрастних кольорів, тоді як зримий образ весни змальовує виключно експресіоністичними засобами. Така імпресіоністично-експресіоністична манера письма в листах, на нашу думку, дала митцю змогу поєднати воедино «бачити» й «відчувати» як два основні емпіричні методи пізнання світу й себе в ньому. В. Стефанік не просто бачив, він відчував людський смуток, біль, розпач. Ця унікальна здатність письменника «відчувати людину» була не просто співпереживанням як виявом однієї з християнських чеснот, а здатністю до перевтілення, метаморфози душі, осягнути яку можуть лише обрані. І ця здатність до перевтілення стала великим достоїнством В. Стефаніка як письменника і трагедією як людини. У листах до В. Морачевського письменник відкриває найпотемніші грані своєї душі, ділиться найсокровеннішим – муками творчості через мандруючі за ним образи-тіні, важкі душевні стани, що іноді, на думку самого митця, межували з божевіллям («Я Вам кажу, що мука моя з тим образом. Я ходжу, а він ковтає і допоминається на папір. Як мене катують такі образи!.. Я вам кажу, як на сповіді, що колись усі ті мізерні господарства попідпалюю, а сам здурію» [7, с. 117]), а також важкими спогадами, що зринають у вигляді мотилів під стимулом домінантної стихії письменника – вогню («Отак я нагадую: що вогонь у печі гудить і кидає на стіну червоняві латки, а я дивлюся і в душі блукають, пересуваються, сотаються дрібні спомини. Я їх ловлю у долоні, як мотилів, і оглядаю і пускаю, аби летіли собі далі. І вони, мої мотилі, знають, що я їх пещу і злітаються цілими хмарами: білі, чорні, зелені, червоні. Цілою хмарою мене накривають і бувають коло мого волосся» [7, с. 127]).

Про особливу душевну близькість із В. Морачевським свідчить і той факт, що епістолярна розповідь письменника часто набуває форм потоку свідомості (одного головних прийомів модерного письма, що ґрунтується на внутрішньому монолозі з імітацією хаотичного процесу мислення та мовлення.), частини тексту не мають між собою видимих тематично-змістових зв'язків. Детективна розповідь про лист, що «затратився» на пошті, несподівано перериває розповідь про коз, на який «увірвалася весна»: «Мій коз на ліжку все такий понурий, апатичний – тепер усміхається на ліжку. Сонце влетіло крізь шибки і скобоче его, а він робить таку міну, що туй-туй зарекочесь. Моє ліжко тепер не моє, а панує на нім молода весна, а старий коз рад з гостя і сивий вус підкручує. Малому докторкові я буду збирати ягід і повозики буду плести і співанок за князівець співати, і байок за тройзіле вповідати. Як кричатиме, то я зеркальце ему покажу, і він сам зарекочесь, як себе побачить. Я его дуже люблю» [7, с. 59].

Лист В. Стефаніка до В. Морачевського від 11 травня 1896 року, де письменник описує свій важкий душевний стан творчого «задубіння», має форму суцільного потоку свідомості, на тлі якого можна виокремити символічний опис вічної боротьби світливих і темних сил у людині – сонця й темних хмар в інтерпретації В. Стефаніка: «Задубів чоловік, очі, як кусники шкла замараного, тай місця собі найти не може... Сонце тримає сторону молодих, буйних, смілих. Звідки і як набралися хмари і як верета закрили сонце. І починається відвічний бій між сонцем і темними хмарами. Зміркувала земля, що тут кров потече – і дрозить, і боїться, і журба в

неї на лиці. Темно. Вже по бою. Сонце окровавлене стоїть над заходом, глядить на землю і каже: ще я силу маю, ще темноту подужаю, але ти, земле, бери з осего науку собі» [7, с. 65–66].

Метафізичний характер дружби В. Стефаніка й В. Морачевського засвідчують численні епістолярні спроби письменника не просто на відстані відчувати настрої свого опосередкованого співрозмовника («Ваш лист, то як файна на весну розцвіла черешня. Цвіту, зеленого листя багато, а там від опівночі є галузка і на однім листочку єї слеза. Лиш одна слеза. Чи Вам, дужому і файному друговим ому не зависла одна слеза на віях? Бо лист Ваш то такий, як коли би вищував великий плач у Вашій душі. Коби я милився» [7, с. 94]), а й через унікальну силу творчої уяви та фантазії добитися віртуальної присутності В. Морачевського біля себе. Так, у листі, датованому червнем 1897 року, В. Стефанік гуляє вечірнім «Краковою» з уявним В. Морачевським.

Самоідентифікація В. Стефаніка в листах до В. Морачевського завжди образна й часто передбачувана. Основні риси свого темпераменту письменник асоціює із двома стихіями – вітру (стихії свободи, змінності, ефемерності, неприкаяності) і вогню (цю стихію письменник утілює в образі вулкана). Третя іпостась українського новеліста – «перевалений пес». Пресупозицію такої незвичної асоціації знаходимо в листі до сестри В. Морачевського Софії від грудня 1896 року, у якому письменник оповідає страшну історію про пса. Ця історія з алегоричним сюжетом більше нагадує байку з традиційною для цього жанру опозицією сильного та слабого, авторським рішенням раптової заміни усталених статусів.

Висновки. Отже, модерний дружній лист межі XIX–XX століть репрезентує особливий вид нарації, при якій відбувається отождення, «зрощення» адресата й адресанта, адже автор листа через домінантні інтенції саморецепції та самоаналізу перетворює лист найближчому другові в «лист самому собі». Аналіз епістолярної спадщини цього періоду засвідчив вербальне оприявлення чоловічої дружби як одного з видів любові, що випливає не із подібності думок, поглядів, інтересів, а є метафізичною ірраціональною спорідненістю душ. Автобіографізм як одна із концептуальних засад епістолярного письма В. Стефаніка набуває рис граничної відвертості, іноді навіть форми потоку свідомості, що й дає наукові підстави й перспективи розглядати цей епістолярій у контексті літературознавчих концепцій психоаналізу.

Література:

1. Бабій В. Жінки, яких він кохав / В. Бабій // Київ. – 2005. – № 7–8. – С. 149–164.
2. Головацький І. Василь Стефанік і його приятелі / І. Головацький // Ямгорів : альманах. – 1994/1995. – №. 7–8. – С. 101–112.
3. Піхманець Р. Василь Стефанік і становлення українського модернізму / Р. Піхманець // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 94–117.
4. Піхманець Р. «Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм» (Василь Стефанік) / Р. Піхманець // Слово і Час. – 2007. – № 2. – С. 17–26.
5. Давня українська література : [хрестоматія] / упоряд. М.М. Сулима. – 2-е вид. – К. : Освіта, 1996. – 656 с.
6. Піхманець Р. Повернення до себе: над листами Василя Стефаніка / Р. Піхманець // Дзвін. – 2008. – № 5–6. – С. 121–139.
7. Стефанік В.С. Повне зібрання творів : в 3 т. / В.С. Стефанік. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – Т. 3 : Листи. – 1954. – 329 с.

Ильків А. В. Особенности мужского автобиографизма в эпистолярном диалоге «В. Стефанык – В. Морачевский»

Аннотация. В статье исследован эпистолярный диалог В. Стефаныка с его самым близким другом В. Морачевским как особенная форма мужской наррации. Определены особенности мужского автобиографизма и основные пути формирования эпистолярного образа писателя.

Ключевые слова: эпистолярный, письмо, автобиографизм, наррация, документальная литература, дружеское письмо, психоанализ.

Ilkiv A. The peculiarities of maleautobiographism in the epistolary dialogue “V. Stefanyk – V. Morachevskyi”

Summary. The article deals with epistolary dialogue of V. Stefanyk with his best friend V. Morachevskyi as a special form of male narration. The peculiarities of male autobiographism and the main ways of formation of the writer’s epistolary image are defined.

Key words: epistolary, letter, autobiographism, narration, documentary, friendly letter, flow of consciousness, psychoanalysis.